

АНАЛІЗ СИСТЕМИ РОДУ *ROSA* L. (ROSACEAE) ФЛОРИ УКРАЇНИ

Аналізується систематична та еколого-біоморфологічна структура роду *Rosa* L. з метою відбору і впровадження перспективних видів у первинну культуру.

Усі відомі класифікаційні системи роду *Rosa* L., починаючи від К. Ліннея (Linnaeus, 1753) до Р. Шетфорда (Shetphord, 1954) були свого часу критично оцінені відомим родологом В.Г. Хржановським [8]. Запропонована ним система апробована у капітальній дванадцятитомній "Флорі УРСР" [7] і у модифікованому вигляді розглядається у його монографії "Розы" [8]. У ній систему роду доповнено трьома секціями – *Gymnostomae* Chrshan., *Rugosae* Chrshan. і *Leucanthae* M. Pop. et Chrshan. Види, що ввійшли до цих таксонів, у флорі України відсутні.

Найновішою системою роду *Rosa* є система О.М. Дубовик, проте вона має низку істотних недоліків [3]. Хоча у флорі України *R. gallica* L. відсутня, ліквідація секції *Gallicanae* DC. і розпорошення її видів у кількох "нових" секціях нічим не виправдані. Так само, з невідомих причин було ліквідовано секцію *Cinnamomeae* DC. На нашу думку, введення секції *Cassiorhodon* неправомірно, хоча б внаслідок того, що друга частина слова "rhodon" застосовується до таксонів вищого рангу, тобто підродів. З цього приводу варто згадати поради А.Л. Тахтаджяна щодо уніфікації ботанічних назв [5]. Не можна погодитися з тим, що чотири види "галльських" шипшин: *R. crenatula* Chrshan., *R. czackiana* Besser, *R. tauriae* Chrshan. emend. Dubovik, *R. minimalis* Chrshan. віднесено до секції *Rosa*, до якої мають належати лише види вічнозелених і напіввічнозелених життєвих форм.

© В.Г. СОБКО, О.В. ДЕРКАЧ, 2004

Таким чином, ми дійшли висновку, що класифікаційна система В.Г. Хржановського, в якій кожна секція є морфологічно обґрунтованою, є кращою за систему О.М. Дубовик.

Видовий склад роду *Rosa* флори України розглядається за номенклатурно-таксономічним довідником С.Л. Мосякіна і М.М. Федорончука [10]. Нами внесені деякі зміни до списку рослин. Так, було вилучено *R. scabriuscula* Smith як вид, не виявлений на території України, а також *R. deseglisei* Boreau., пріоритетною назвою якої є *R. collina* M. Bieb. і яку автори чекліста віднесли до *R. corymbifera* Borkh. Для флори Криму замість *R. turcica* Roux., що зростає на Кавказі і у Туреччині, наводимо *R. horrida* Fisch. ex Crep. [1, 2]. До списку додані рідкісні й маловідомі види флори України, досліджені О.М. Дубовик, а саме: *R. alexeenkoi* Crep., *R. saxatilis* Steven ex M. Bieb., *R. sherardii* Davies, *R. therebinthacea* Besser, *R. tortuosa* Wierzb. [1].

У результаті ретельного аналізу літературних даних та гербарних фондів, нами було з'ясовано, що рід *Rosa* флори України нараховує 91 вид, які належать до трьох підродів – *Stylorhodon* Dumort., *Synorhodon* Dumort. і *Chamaerhodon* Dumort. (взагалі рід *Rosa* має чотири підроди).

Перший підрід у флорі України представлений двома видами: *R. multiflora* Thunb. та *R. arvensis* Huds. із секції *Synstylae* DC. Обидва види не належать до природних шипшин України, проте занесені до списку як такі, що здавна культивуються і часто дичавіють.

Більшість шипшин нашої флори належать до підроду *Cynorhodon* Dumort. і входять до складу п'яти його секцій: *Indicae* Thory., *Caninae* Crep., *Cinnamomeae* DC., *Gallicanae* DC. і *Rugosae* Chrshan. (рис. 1–3). Підрид *Chamaerhodon* Dumort. представлений секціями *Pimpinellifoliae* DC. (рис. 4), *Banksianae* Crep. та *Luteae* Crep.

До секції *Indicae* Thory. належить тільки один вид, який культивується, – *R. chinensis* Jacq.

Найчисленнішою є секція *Caninae* Crep. Вона поділяється на чотири підсекції: *Caninae*, *Vestitae* Chrshan., *Coriifoliae* Chrshan. і *Rubiginosae* Crep.

Шипшини, які мають однотипні сильно-зігнуті шипи і чашолистки, спрямовані після цвітіння вниз або в боки, належать до підсекції *Caninae*. Таких видів у флорі України виявлено 27. Серед них перше місце посідає загальновідома *R. canina* L., яка трапляється серед усіх типів рослинності і зростає як бур'ян біля шляхів, стежок і населених пунктів. Поруч з нею можуть рости споріднені види: *R. biserrata* Merat, *R. collina* M. Bieb., *R. diplodonta* Dubovik та ін.

Шипшини, що мають серпоподібно зігнуті плоскі шипи і чашолистки, спрямовані догори, входять до складу підсекції *Coriifoliae* Chrshan. У флорі України зростають лише сім таких видів: *R. subafzeliana* Chrshan., *R. borysthenica* Chrshan., *R. ciesielskii* Blocki, *R. lasarenkoi* Chrshan., *R. mediata* Dubovik, *R. therebinthacea* Besser, *R. tomentosa* Sminh.

Характерною ознакою видів підсекції *Rubiginosae* Crep. є наявність неоднорідних шипів. Листочки у таких рослин складно-зубчасті, знизу по всій поверхні вкриті дрібними, переважно запашними залозками. Ступінь залозистості у цих рослин помітно зменшується у напрямку з півдня на північ. До підсекції *Rubiginosae* Crep. належать 17 видів: *R. agrestis* Savi, *R. caryophyllacea* Besser, *R. klukii* Besser, *R. micrantha* Smith, *R. rubiginosa* L. та ін.

Стебла представників підсекції *Vestitae* Chrshan. густо вкриті шилоподібними чи голкоподібними шипами, спрямованими косо догори або косо вниз. Чашолистки, спрямовані горизонтально й догори, довго зберігаються при зрілих плодах. Рослини явно ксерофільні, поселяються на сухих степових схилах або відслоненнях кам'янистих порід і вапняків. Таких видів у флорі України відомо лише шість: *R. andrzejowskii* Steven, *R. boryssovae* Chrshan., *R. scabriuscula* Smith, *R. sherardii* Davies, *R. subpomifera* Chrshan. і *R. villosa* L.

Загалом секція *Caninae* Crep. є політипичною, філогенетичне коріння якої слід шукати серед вічнозелених шипшин субтропіків. Характерною ознакою видів є те, що всі вони переважно високі кущі з дугоподібними старими (генеративними) гілками, часто габітуально наближені до витких шипшин, що трапляються в субтропічних лісах. Окрім видів підсекції *Vestitae* Chrshan., переважна більшість шипшин секції *Caninae* Crep. мезофіти і тому досить перспективні для первинної культури в умови Лісостепу. Їх найкраще використовувати у паркових насадженнях.

Друге місце у родофлорі України посідають види секції *Gallicanae* DC. (доцільніше було б іменувати цю секцію *Gallicae* [11]). За життєвою формою це переважно невисокі кущі 30–60 см заввишки, з довгими кореневими пагонами і прямими надземними генеративними гілками. Чашолистки цих шипшин мають добре розвинуті бічні придатки. Секція практично монотипна, і види відрізняються хіба що наявністю різних за будовою шипів або ж їх відсутністю, за цією ознакою було виділено три групи (серії) шипшин. Найцікавішою є серія *Anacanthae* Chrshan, види якої цілком позбавлені шипів. До неї належать *R. grossheimii* Chrshan. і *R. ucrainica* Chrshan. Вважаємо невиправданим віднесення *R. ucrainica* Chrshan. до синонімів *R. subpigmaea* Chrshan. [2], адже в умовах культури представники цього виду повністю

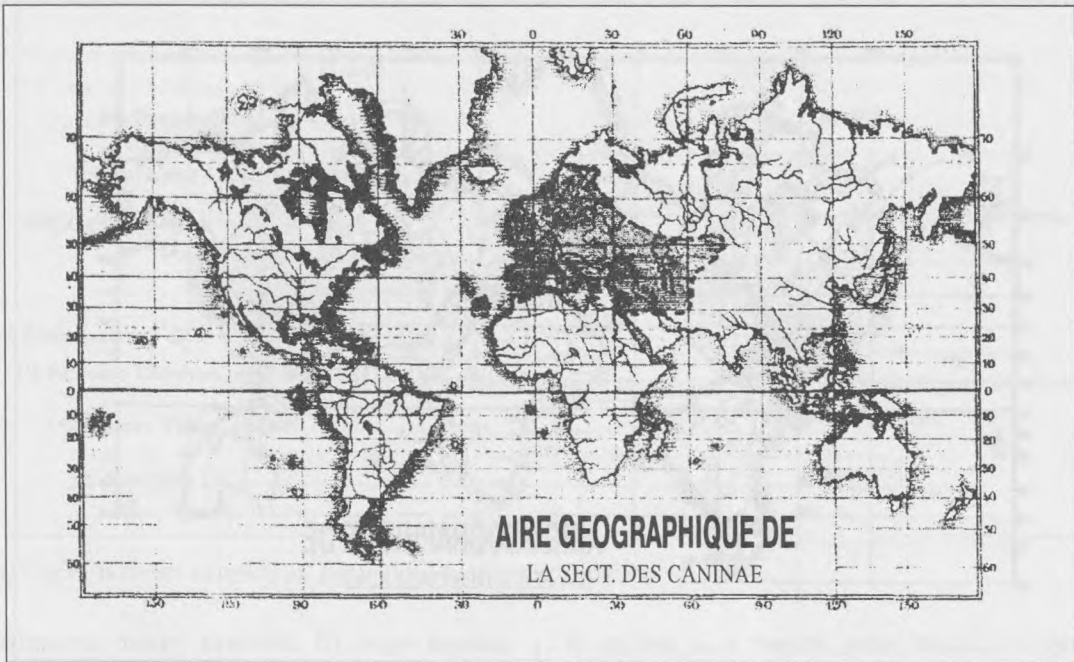

Рис. 1. Ареал роду *Rosa* L. секції *Caninae* Среп. (за *Selbstherr*)

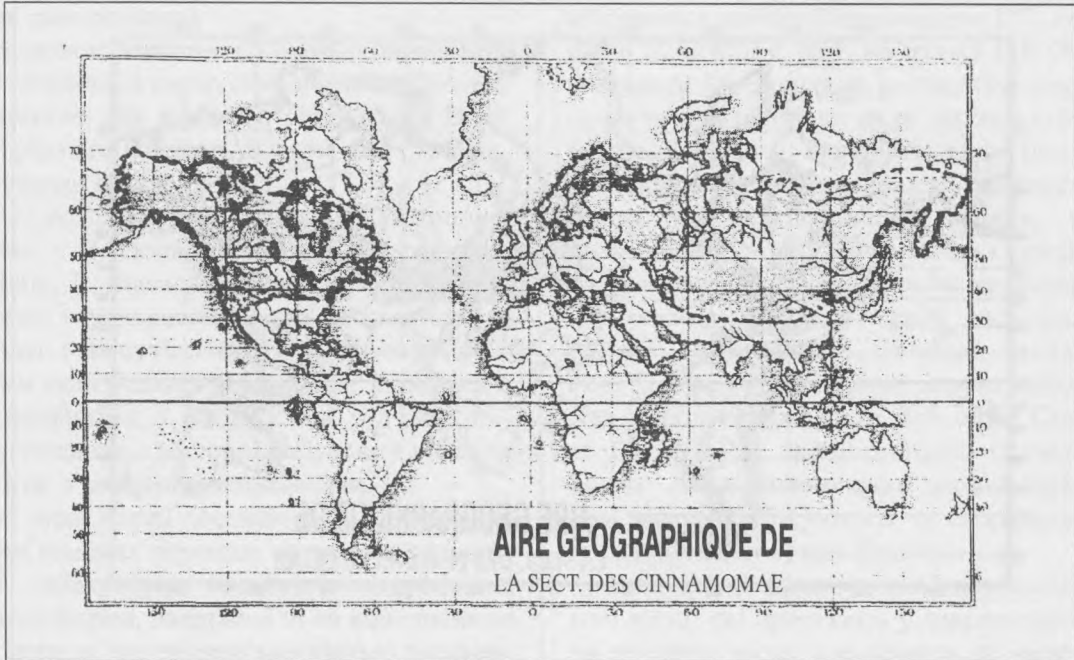

Рис. 2. Ареал роду *Rosa* L. секції *Cinnamomeae* DC. (за *Selbstherr*)

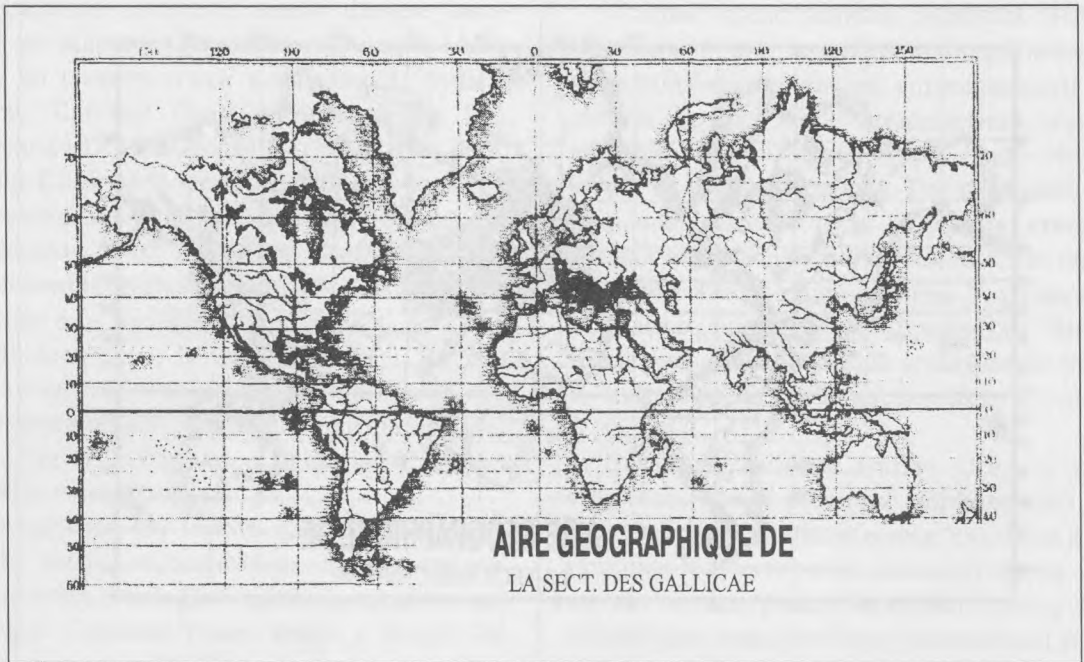

Рис. 3. Ареал роду *Rosa* L. секції *Gallicanae* DC. (за Selbstherr)

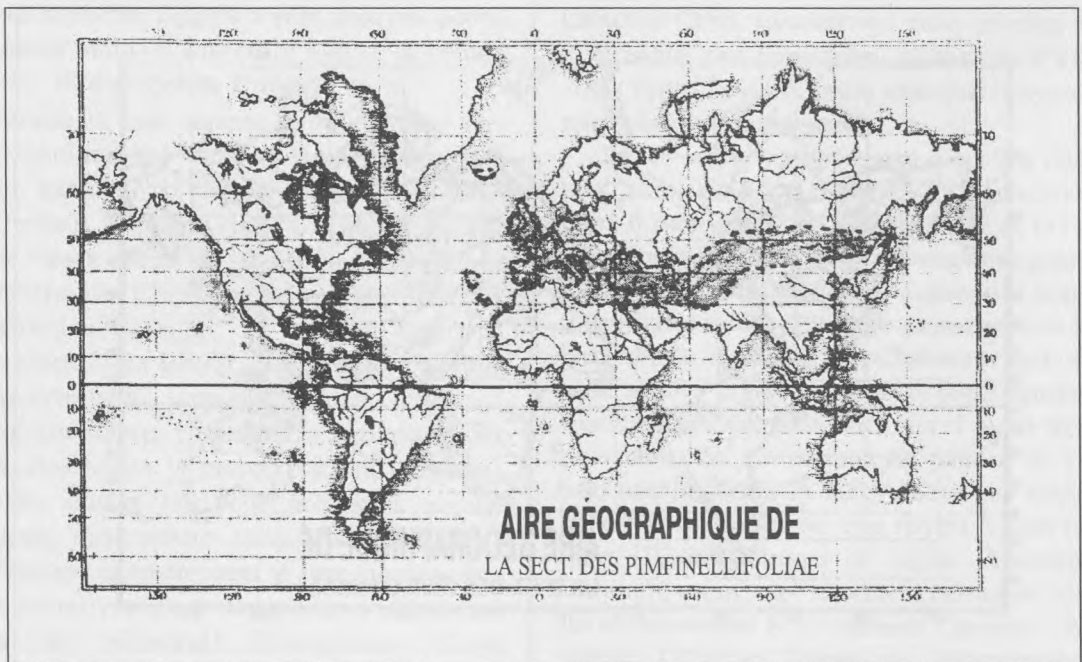

Рис. 4. Ареал роду *Rosa* L. секції *Pimpinellifoliae* DC. (за Selbstherr)

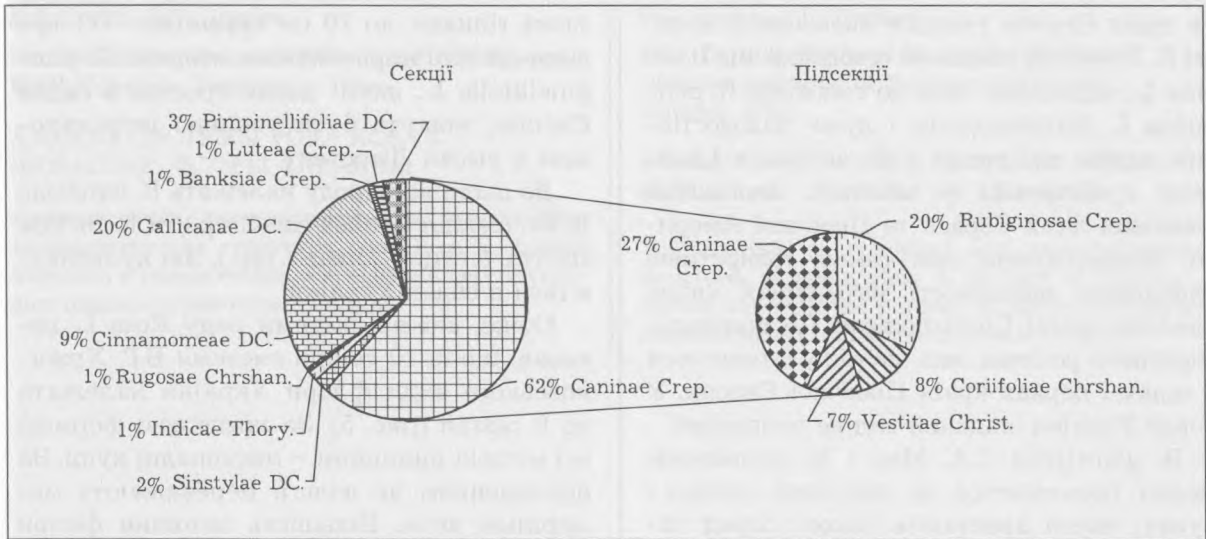

Рис. 5. Систематична структура роду *Rosa* L. флори України

відповідають опису таксона. Ці види можна успішно використовувати для спорудження скельних гірок (слід зазначити, що на рівнинних ділянках ці рослини, маючи довгі підземні пагони, утворюють рідкі зарості, не зручні для догляду).

Карликові шипшини з одношипними шипами об'єднані в серію *Homocanthae* Chrshan. і налічують сім видів: *R. pigmaea* M. Bieb., *R. subpigmaea* Chrshan., *R. minimalis* Chrshan., *R. livescens* Besser та ін.

Ще чотири види дрібних і різношипних рослин – *R. czackiana* Besser, *R. crenatula* Chrshan., *R. diacantha* Chrshan. і *R. tauriae* Chrshan. – утворюють серію *Heteroacanthae* Chrshan. і можуть легко бути переплутані з видами попередньої серії, адже у деяких з них, наприклад, у *R. czackiana*, голчасті шипики опадають і рослини набувають вигляду шипшин з однотипними шипами.

Усі види секції поселяються, як правило, на кам'янистих породах, вапняках, піщаниках і габітуально нагадують ксерофільні життєві форми, насправді ж за відношенням до вологості це переважно мезофільні рослини, перспективні для інтродукції в умови Лісостепу. Більшість з них придатні для використання як клумбові рослини, зокрема

R. gallica L., а також деякі види, які культивуються в умовах України і часто дичавіють: *R. alba* L., *R. bifera* (Poir.) Pers., *R. centifolia* L., *R. damascena* Mill. та *R. turbinata* Ait.

Третя група шипшин флори України об'єднана в секцію *Cinnamomeae* DC., секцію дещо різномірну, яку, на думку В.Г. Хржановського [8], доцільно реструктуризувати, проте не ліквідувати як це зробила О.М. Дубовик. До секції належать види шипшин, які мають переважно прості чашолистки, прямі або криві великі шипи, часто розміщені попарно. Хоча секція і гетерогенна, ці шипшини флори України не формують філетичних підсекцій і серій, лише ряди – *Majalis* Juz., *Glaucuae* Chrshan., *Aciculares* Juz., тобто вони певною мірою однорідні. Два гібридогенних види *R. × olgae* Chrshan. et *Barbar.* і *R. × pohrebniakii* Chrshan. et *Laseb.* поєднують ознаки двох секцій і таким чином зближуються чи споріднюються із шипшинами секції *Caninae*.

Види секції *Cinnamomeae* переважно високі кущі, які зростають у широколистяних та хвойних лісах і належать до мезофітів. *R. glauca* Pourr. і *R. majalis* Herrm. – поселяються у рівнинних лісах, а *R. pendulina* L. піднімається в субальпійський пояс Карпат

і в горах Європи утворює низькорослі кущі, які К. Лінней [9] описав як особливий вид *R. alpina* L., віднесений нині до синонімів *R. pendulina* L. Найцікавішим і дуже холодостійким видом цієї секції є *R. acicularis* Lindl., який трапляється у хвойних, переважно ялинових лісах Євразії та Північної Америки, демонструючи тим самим голарктичні географічні можливості міграційних хвиль шипшин секції *Cinnamomeae*. Це високодекоративна рослина, яка часто культивується в садах і парках країн Північної Європи. У флорі України згаданий вид не виявлений.

R. glabrifolia С.А. Мей і *R. gorinkensis* Besser поселяються на степових схилах і луках, часто зростають також серед чагарників і на галявинах лісів. Палеоендем Донецького кряжу – *R. donetzica* Dubovik зростає на кам'янистих схилах.

У декоративному садівництві використовують *R. glauca*, вид, який Ф.М. Русанов відніс до окремої секції *Caudatae* Rus. [4].

До секції *Rugosae* Chrshan. належить лише один однойменний вид *R. rugosa* Thunb., поширений у Прикарпатті як здичавіла рослина, котру В.П. Ткачук визначив як *R. korshinskiana* Boulend., хоча остання є ендемом Середньої Азії [6].

Лише три види флори України належать до секції *Pimpinellifoliae* DC. з підроду *Chaemaerhodon* Dumort. *R. pimpinellifolia* L. іноді ототожнюється з *R. spinosissima* L. s. L., до списку якої включені жовтоквіткові рослини: *R. altaica* Willd, *R. hracziana* S. Там з Кавказу, *R. gracilipes* Chrshan. з Причорномор'я та *R. fedorovii* Sumn. із Середньої Азії. На території України вид представлений двома різновидами var. *zbrutschensis* Chrshan. і var. *microcarpa* Besser. Цей поліморфний вид потребує подальших досліджень. Рослини цього виду поселяються на кам'янистих відслоненнях, зокрема вапнякових, або ж на відкритих гірських пагорбах і скелях.

На кам'янистих ґрунтах і субстратах, серед чагарників і зріджених лісів Криму поширений третій вид цієї секції – *R. tschatyrdagi* Chrshan. – невеличкий кущ з прями-

ми гілками до 70 см заввишки. Усі три види секції *Pimpinellifoliae*, зокрема *R. pimpinellifolia* L., який давно зростає в садах Європи, можуть бути успішно інтродуковані в умови Лісостепу.

До цього ж підроду належать *R. banksiae* R. Br. (секція *Banksianae* Crep.) та *R. foetida* Herrm. (секція *Luteae* Crep.), які культивуються в садах України.

Отже, аналіз системи роду *Rosa* L. показав, що із 12 секцій системи В.Г. Хржановського види флори України належать до 9 секцій (рис. 5). За життєвою формою всі місцеві шипшини – листопадні кущі. За відношенням до вологості переважають мезофільні види. Більшість шипшин флори України можна успішно інтродукувати в умови Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України.

1. Дубовик О.М. Нові відомості про рід *Rosa* L. флори України // Укр. ботан. журн. – 1989. – 46, № 2. – С. 21–25.

2. Дубовик О.М. Групи *Rosa tomentosa* Smith і *Rosa rubiginosa* L. у флорі України // Укр. ботан. журн. – 1989. – 46, № 4. – С. 16–20.

3. Дубовик О.М., Крицька Л.І., Лебедева Т.С., Ільїнська А.П. Сучасний стан вивченості роду *Rosa* L. флори України // Укр. ботан. журн. – 1987. – 44, № 2. – С. 8–13.

4. Русанов Ф.М. Дальнейшая дифференциация секции *Cinnamomeae* DC. рода *Rosa* L. // Бюл. Гл. ботан. сада АН СССР. – 1970. – Вып. 77. – С. 38–40.

5. Тахтаджян А.Л. Система и филогения цветковых растений. – М.; Л.: Наука, 1966. – 612 с.

6. Ткачук В.П. Флора Прикарпаття. – Львів: НТШ, 2000. – 254 с.

7. Хржановский В.Г. Рід *Rosa* L. // Флора УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – Т. 6. – С. 177–280.

8. Хржановский В.Г. Розы. – М.: Сов. наука, 1958. – 497 с.

9. *Linnaei* Caroli. Species plantarum. – Holmiae, 1753. – 1200 p.

10. Mosyakin S.L., Fedoronchuk M.M. Vascular plants of Ukraine. A nomenclatural checklist. – Kiev, 1999. – 346 p.

11. *Selbstherr* C. Die Rosen. – Erben, Gedruckt bei Philipps seel, 1832. – 230 p.

Рекомендувала до друку О.Л. Рубцова

В.Г. Собко, О.В. Деркач

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко
НАН Украины, Украина, г. Киев

АНАЛИЗ СИСТЕМЫ РОДА *ROSA* L.
(ROSACEAE) ФЛОРЫ УКРАИНЫ

Анализируется систематическая и эколого-биоморфологическая структура рода *Rosa* L. флоры Украины с целью отбора и внедрения перспективных видов в первичную культуру.

V.G. Sobko, O.V. Derkach

M.M. Grishko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

ANALYSIS OF SYSTEM OF GENUS *ROSA* L.
(ROSACEAE) IN FLORA OF UKRAINE

The analysis of ecological and biomorphological structures of genus *Rosa* L. in flora of Ukraine is carried out with the purpose of perspective species selection and introduction in primary culture.